

tıran nakîbüleşraf Ömer Mekrem tarafından da tamir ettirilmiştir. Ancak XIX. yüzyıl ressamlarının bazı resimleri binanın tekrar harap olduğunu göstermekteyse de cami son zamanlarda restore edilmiştir.

Kenar uzunlukları birbirine eşit olmayan dikdörtgen biçiminde bir avluyu çevreleyen revaklar halindeki yapı, bir ölçüde İbn Tolun ve Ezher camilerinin mimari özelliklerini gösterir. İbn Tolun Camii gibi dörtköşe tuğla pâyeler üzerinde yükselen sivri kemerlerin taşıdığı beş sahna sahiptir; fakat revakların daha yüksek olmasına karşı alanın küçüklüğü binaya çok daha dikine bir görünüm vermektedir. Ezher'e benzeyen yanı ise kible duvarında mihrap önünde bir, köşelerde de birer tane olmak üzere üç kubbeye ve orta kubbeden itibaren ön ibadet mekânını dikine kesen kalın pâyelerle sınırlanmış yüksek çatılı bir nefe sahip bulunmasıdır. Cephenin ortasındaki taçkapiyla köşelerindeki dışarı doğru taşan iki minarenin birlikte ele alınarak bir cephe düzenlemesi meydana getirilmiş olması yeni bir durumdur ve bu durumu eski Fâtımî başşehir Mehdiye'deki (Tunus) ulucamının etkilediği anlaşılmaktadır. Binanın cephesi ve minareleri taştan, geri kalan kısmı ise tuğladan yapılmıştır. Arap camii mimarisinde bir dış cephe estetiğinin ilk örneği olabilecek özelliklere sahip yapının her tarafı ağaç, alçı, taş üzerine oyma ve kabartmalarla zengin bir şekilde tezyin edilmiştir. Caminin pencereleri, Ezher'deki gibi her kemerin ek senine bir tane gelecek şekilde kemer sıralarının durumuna uygun olarak yerleştirilmiştir. Orijinal pencere şebekelelerinden sadece birkaçı bugüne gelebilmiştir. Bunlardan biri, ince uzun küfi harflerle aynalı yazı tarzında yazılmış Allah kelimesinden oluşan ve muhtemelen daha sonraki Eyyûbî veya erken Memlûklü onarımlarına ait olan alçı (stuko) kafestir.

Caminin içinde Ezher'de olduğu gibi kemer sıraları boyunca uzanan süslü küfi hatla yazılmış âyetlerin yer aldığı alçı bir şerit göze çarpar. Nefte de Bizans ve Sâmerî tarzlarının karışımı olan stilize bir ağaç motifinin işlendiği alçı levhalar bulunmaktadır. Kemerler arasındaki ahşap girişler Sâmerî tarzında oymalıdır. Mihrabın orijinal tezyinatı günümüze ulaşmamıştır.

Kabartma süslemelerinden dolayı caminin en ilgi çekici yanını oluşturan mi-

narelerin yaklaşık üçte iki yüksekliğindeki kısımları, Eski Mısır tapınaklarının kapı kuleleri biçiminde iki katlı birer köşe kulesiyle kapatılmış durumdadır. XV. yüzyıl tarihçisi Makrîzî, minarelerin süslü kısımlarını kılıf gibi saran bu kulelerin 1010 yılında Hâkim-Biemrillâh'ın emriyle yapıldığını yazmaktadır. Bu değişikliğin sebebi, mimarın, Kahire minareleri arasında bir eşi bulunmayan ve herhangi bir biçimde Hâkim-Biemrillâh'ın artık görmek istemediği anlaşılan bu iki taş işçiliği şaheserini yıkmaya kıyamayarak gözlerden ve dış etkilere gizlemesi olsa gerektir. Minareler birbirinden farklıdır. Batıdaki koruyucu kulesi caminin çatı seviyesinde İbn Tolun Camii'ndekileri hatırlatan mazgallarla çevrelenmiştir. Yukarı katın üst kısmı ise Fâtımî mihrap nişlerini taçlandıran geçmeli geometrik alçılara benzer dekoratif bir şeritle bezelidir. Kuzeydeki minareyi koruyan kulenin aşağı kısmı camiye bitişik olan Bedr el-Cemâlî'nin inşa ettirdiği surun içine girmiştir. Üst katın doğu tarafı, 1303 depreminden sonraki onarıma mal edilen Memlûklü tipi nesihle yazılı âyetlerden oluşmuş bir kitâbeye sahiptir. Kuleler içinde korunan orijinal minareler günümüze gayet iyi durumda intikal etmiştir. İki minare biçim ve süsleme bakımından birbirinden farklıdır. Batıdaki minarenin gövdesi kare prizma şeklinde başlayıp caminin çatı seviyesinin üstünde sekizgen prizmaya dönerken kuzeydeki minare kare bir kaide üzerinde yukarı doğru incelenerek yükselen bir silindirik şeklindedir. Her iki minare de çok çeşitli bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan kabartma kuşaklarıyla süslenmiştir; aydınlatma pencerelerinin çerçeveleri de oymalarla bezelidir. Tezyinatı batı minaresininkinden tamamen farklı olan kuzey minaresinde ayrıca Hâkim-Biemrillâh'ın

adını ve Receb 393 (Mayıs-Haziran 1003) tarihini taşıyan geniş bir küfi kitâbe şeridi bulunmaktadır. Batı minaresinin içinde, binanın çatı seviyesine gelen yerde oyma nişlere sahip ve tavanı, kapı söveleri oymalarla süslenmiş mihraplı küçük bir oda (itikâf hücresi ?) bulunmaktadır. Her iki minarenin de tepe kısımlarının 1303 depreminde yıkıldığı ve Emîr Baybars tarafından tamir ettirildiği sanılmaktadır.

Kahire'deki camiler arasında Arap camii mimarisinin estetik ve tezyinat bakımından en değerli ilk örnekleri arasında yer alan mâbed, XIX. yüzyılın sonunda bazı bölümlerinde açılan ilk İslâm müzesini de barındırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Makrîzî, *el-Hıta*, II, 277-282, 286; S. Flury, "Die Ornamente der Hakim und Ashar Moschee", *Materialen zur Geschichte der aelteren Kunst des Islam*, Heidelberg 1912; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford 1952-New York 1978, s. 65-106, lv. 15-32; a.m.f., "The Great Salients of the Mosque of al-Hakim", *JRAS* (1923), s. 573-584; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evli-yâ'ühe's-sâlihün*, Kahire 1391/1971, I, 228-239; J. M. Bloom, "The Mosque of al-Hakim in Cairo", *Muqarnas*, I, New Haven-London 1983, s. 15-36.

DORIS BEHRENS ABOUSEIF

HÂKİM el-CÜŞEMÎ (الحاكم الجشمي)

Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed
b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî
(ö. 494/1101)

Zeydî müfessir,
fakih ve kelâmcı.

Ramazân 413'te (Aralık 1022) Beyhak'a bağlı Cüşem (Cişüm) köyünde doğdu. Buraya gelip yerleşen ve aynı adla anılan bir Arap kabilesine mensuptur;

Hâkim Camii -
Kahire / Mısır

nesebi Muhammed b. Hanefiyye vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır (İbn Funduk, s. 213). Brockelmann onun künyesini Ebû Saîd, adını Muhsin, dedesinin adını Kerâme ve doğum tarihini 431 (1040) olarak kaydediyorsa da (GAL, I, 524; Suppl., I, 731) doğrusu yukarıda belirtildiği gibidir (İbn Funduk, s. 212; Ziriklî, VI, 177). Dedesine nisbetle İbn Kerrâme ve Ebû Sa'd künyeleriyle anılır. Cüşemî'ye "Hâkim" lakabının niçin verildiği hususunda kaynaklarda bir açıklama bulunmamakta, bunun hadis terimlerinden "hâkim"le bir ilgisinin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bazı Zeydî âlimleri, onun hadis ilminde hâkim seviyesinde bulunmadığı görülmüştür (Adnan Zerkûr, s. 66).

Cüşemî'nin öğrenimini dönemin meşhur âlim, fakih ve ediplerinin yetiştirdiği Beyhak ve Nîşâbur'da tamamladığı bilinmektedir. Kâdî Abdülcebbar'ın öğrencilerinden Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. İshak en-Nîsâbü'rî'den Mu'tezile kelâmı, usûl-i fıkıh ve hadis okudu. Onun ölümünden sonra Beyhak'taki Zeydiyye imamlarından Nâtık-Bilhakk'ın öğrencisi, İbn Ebû'l-Tayyib diye anılan Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah en-Nîsâbü'rî'nin derslerine devam etti. Nîşâbur'a gidince de ilmi çalışmalarını sürdüren Cüşemî, Buhara Kâdîlkudâtı Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsihî'den Hanefî fıkıhı okudu. Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Mehdi el-Hasenî, Ebû'l-Berekât Hibetullah b. Muhammed el-Hasenî, Ebû'l-Fazl el-Mikâlî, Ebû Muhammed Abdullah b. Hâmid el-İsfahânî ve Abdülgâfir el-Fârisî de onun çeşitli ilimlerdeki hocalarındandır. Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hârizmî, Ali b. Zeyd er-Rûkanî, kendi oğlu Muhammed ve meşhur müfessir Zemaşşerî gibi âlimler de Cüşemî'nin talebeleri arasında yer alır.

Tahsil hayatının ilk yıllarında Mu'tezile akaidi yanında Hanefî fukahâsından ders aldığı için Hanefî fıkıhına yönelen Cüşemî, yetiştirdiği bölgede hâkim olan düşüncenin tesiriyle daha sonra Zeydî fıkıhını benimsedi. İtikadî konularda ise Zeydiyye ve Mu'tezile'nin içinde yer alarak eserlerinde bu mezheplerin görüşlerini ele aldı ve en iyi şekilde savunmaya çalıştı (Ahmed Mahmûd Subhî, s. 230-250).

Cüşemî, hayatının sonlarına doğru yaşadığı bölgede Sünnîler'le Şîa arasında çıkan olaylar yüzünden Cüveynî ve Kuşeyrî'nin de aralarında bulunduğu pek çok Sünnî âlimle birlikte memleketinden

ayrılmak zorunda kalıp çok sayıda Zeydî âlimin bulunduğu Mekke'ye gittiye de fitnelerin baskısından burada da kurtulamadı. Cebriyye fırkası hakkında yazdığı *Risâletü's-Şeyh Ebî Mürre ilâ ihvânihi'l-Mücbire* adlı eserinden dolayı bu fırkanın mensupları tarafından 3 Receb 494 (4 Mayıs 1101) tarihinde Mekke'de öldürüldü.

Eserleri. Kaynaklarda Cüşemî'nin tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tarih konularında çoğu Arapça, bir kısmı Farsça olmak üzere kırkın üzerinde eser telif ettiği, ancak bunlardan çok azının günümüze ulaştığı belirtilir. Belli başlı eserleri şunlardır: 1. *et-Tehzîb (fi tefsiri'l-Kur'ân)*. Kur'ân-ı Kerim'in tamamını tefsir ettiği en meşhur eseridir. Eserde âyetlerin tefsiri sırasında önce krâat-ı seb'adaki farklı okuyuşlara işaret edilmiş ve kelimelerin sözlük anlamları verilmiş, daha sonra âyetlerin tefsirine geçilerek Mu'tezile'nin görüşlerini teyit eden açıklamalar yapılmıştır. Mu'tezilî müfessirlerin eserleri kaynak olarak kullanılmakla birlikte başta İbn Abbas, Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme ve Hasan-ı Basrî olmak üzere seleften gelen tefsir rivayetlerine ve nüzûl sebeplerine de geniş ölçüde yer verilmiş, bu özelliğinden dolayı eserin Taberî tefsirinin bir muhtasarı sayılabileceği ileri sürülmüştür. Bilgilerin kesbi oluşunun ispatı ve Cebriyye'nin tenkidi eserin önemli özelliğini oluşturmaktadır. Bu arada nübüvvet, mucize, rızık ve ecel, kabir azabı, hayat, ölüm, fenâ ve bekâ gibi kelâmî ve felsefî konulara da temas edilmiştir. Zemaşşerî'nin tefsiri dahil Zeydî-i'tizâlî tefsirlerin ana kaynağı olan kitabın tamamı on cilttir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 101 [III. cilt]; Brockelmann, GAL, I, 524; Suppl., I, 732; Adnan Zerkûr, s. 491; Hâkim el-Cüşemî, *Risâletü İblîs*, nâşirin mukaddimesi, s. 11) eser üzerinde Adnan Zerkûr *el-Hâkim el-Cüşemî ve menhecühû fi't-tefsir* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.). 2. *Risâletü İblîs ilâ ihvânihi mine'l-Mücbire ve'l-Müebbihe fi's-şikâyeti 'ani'l-Mu'tezile (Risâletü's-Şeyh Ebî Mürre ilâ ihvânihi'l-Mücbire)*. Cebriyye ile Müsebbihe fırkalarının görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme alınan eser Hüseyin el-Müderisî tarafından tahkik edilmiş ve *Risâletü İblîs ilâ ihvânihi'l-menâhîs* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1415/1995). 3. *Tenbîhü'l-gâfilin 'an fezâilî'l-Tâlibiy-*

yîn. Müellif bu eserinde, Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkında nâzil olduğu kanaatini taşıdığı âyetleri mushaftaki tertibe göre ele alarak tefsir etmiş, daha sonra bu âyetlerin onlar hakkında indiği yolunda gelen rivayetlere yer vermiştir. Cüşemî'ye göre övgü ifade eden, dünyada zafer, âhirette rahmet vaad eden âyetler Ehl-i beyt hakkında nâzil olmuştur. Eserin bilinen iki nüshası San'a'da el-Câmiu'l-kebir'de (el-Mektebetü'l-Garbiyye, nr. 32, 287) bulunmaktadır (a.g.e., s. 11). Adnan Zerkûr bu nüshalardan söz etmeden San'a Kütüphanesi'nde bir yazmasına işaret etmekte (nr. 159) ve bundan çekilmiş bir mikrofilmin de Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de bulunduğunu (nr. 27.622 b) söylemektedir (*el-Hâkim el-Cüşemî*, s. 96). 4. *et-Te'sîr ve'l-mü'essir*. Eşyanın yaratılışı ve icadı, âlemin kudemi ve hudûsü gibi çeşitli kelâmî meselelerin ele alındığı eserin yazma bir nüshası San'a'da el-Câmiu'l-kebir Kütüphanesi'nde mevcut olup muhtemelen bu nüshadan çekilmiş mikrofilmi de Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de bulunmaktadır (nr. 2119). 5. *Şerhu 'Uyûni'l-mesâ'il*. Kendi eseri *'Uyûnû'l-mesâ'il*'in şerhidir. İslâm dışı fırkalar, ehl-i kible olan fırkalar, Mu'tezile ve meşhur âlimleri, tevhid, ta'dîl ve tecvîr, nübüvvet konuları ve şer'î deliller olmak üzere yedi bölümden oluşan kitabın yazma nüshaları San'a'da el-Câmiu'l-kebir Kütüphanesi'nde (nr. 212) ve Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (nr. 169, 306) kayıtlıdır. Eserin bir bölümü, "et-Tabakatâni'l-hâdiyye 'aşerete ve's-şâniyye 'aşerete min kitâbi Şerhi'l-'Uyûn" başlığı ile Fuâd Seyyid tarafından *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakatü'l-Mu'tezile* adlı mecrmanın içinde neşredilmiştir ([Tunus 1393/1974], s. 359-393). 6. *Cilâ'ü'l-ebşâr fi mütûni'l-aḥbâr*. İman, ilim ve âlimlerin fazileti, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in üstünlüğü, namaz, oruç, hac, cihad gibi çeşitli konulardaki hadislerin şerhedildiği yirmi altı bablık bu eserden seçilmiş bazı kısımları Wilferd Madelung yayımlamıştır (*Aḥbârü e'immeti'z-Zeydiyye*, s. 121-133; yazma nüshası için bk. San'a, el-Câmiu'l-kebir Ktp., nr. 137 [Hadis]). 7. *er-Risâletü't-tâmme fi naşîhati'l-'âmme* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 810, 7 varak) (eserler hakkında geniş bilgi için bk. Brockelmann, GAL, I, 524; Suppl., I, 731-732; Adnan Zerkûr, s. 93-113, 490-492; Ahmed Mahmûd Subhî, s. 228-229, 251-254; Hâkim el-Cüşemî, *Risâletü İblîs*, nâşirin mukaddimesi, s. 9-15).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim el-Cüşemî, *Risâletü İblîs ilâ ihvânî-hil-menâhîs* (nşr. Hüseyin el-Müderrişî), Beyrut 1415/1995, nâşirin mukaddimesi, s. 9-15; İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak* (nşr. A. Behmen-yâr), Tahran 1317 hş./1938, s. 212-213; Keş-fü'z-zunûn, I, 517; Brockelmann, *GAL*, I, 524; *Suppl.*, I, 731-732; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 176-177; Adnân Zerzûr, *el-Hâkim el-Cüşemî ve menhecûhû fi't-tefsîr*, Dimaşk 1971; Fuâd Seyyid, "Tercemetü'l-Hâkim el-Cüşemî", *Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tunus 1393/1974, s. 353-358; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 228-254; W. Madelung, *Ahbabu e'immeti'z-Zeydiyye*, Beyrut 1987, s. 119-133; a.mlf., "al-Hâkim al-Djushami", *Ep' Suppl.* (İng.), s. 343; Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mutezile Ekolü* (doktora tezi, 1991), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 207-213; Mes'ûd-i Celâfî Mukaddem, "İbn Kerrâme", *DMBİ*, IV, 515-518.

MUHAMMED EROĞLU

HAKİM b. HİZÂM

(حکیم بن حزام)

Ebû Hâlid Hakîm b. Hizâm
b. Huveylid el-Esedî
(ö. 54/674 [?])

Sahâbî.

Doğum tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur; genellikle kabul edilen rivayete göre Fil Vak'ası'ndan on üç yıl önce (556, 557, 558) dünyaya geldi. Fil Vak'ası'nı çok iyi hatırladığını söylediği nakledilir. Kureyş'in Benî Esed kolundan olan Hakîm, Hz. Hatice'nin yeğeni ve Zübeyr b. Avvâm'ın amcasının oğludur. Ficâr savaşlarına katılmış ve babası bu savaşlardan birinde ölmüştür. Hakîm bi'setten önce Hz. Muhammed'in yakın arkadaşı idi. Zeyd b. Hârîse'yi henüz küçük yaşta bir köle iken satın alıp halası Hz. Hatice'ye hediye etmiş, Hz. Hatice de onu Resûl-i Ekrem'e vermişti. Hâşimoğulları Şi'bü Ebî Tâlib'den sosyal ve ekonomik muhasara altında olan Hakîm onlara yiyecek taşıyordu. Bir defasında halasına buğday götürürken Ebû Cehil yolunu kesmiş, aralarında tartışma çıkmış ve Hakîm'i destekleyen Ebû'l-Bahterî ile Ebû Cehil arasında kanlı bir kavga olmuştu. Hakîm, Mekke devrinde Kureyş kabilesinin İslâm aleyhine gerçekleştirdiği bazı faaliyetlere katılmıştır. Nitekim Hicret gecesi Hz. Peygamber'i öldürmek amacıyla Dârünnedve'de toplanan Kureyşliler arasında Hakîm de vardı.

İslâm'ın doğuşu esnasında rifâde* görevinin Hakîm b. Hizâm tarafından yü-

rütüldüğüne dair rivayetler varsa da bu görevin o sırada Ebû Tâlib'in uhdesinde olduğu bilinmektedir. Yine bazı rivayetlerde Dârünnedve'nin Hakîm'in mülkiyetinde bulunduğu ve onu Muâviye b. Ebû Süfyân'a sattığı kaydedilmekteyse de bu doğru değildir. Çünkü Dârünnedve'nin idaresi Abdüddâroğulları'nın elinde nesilden nesile intikal etmiş, İkrime b. Âmir bu binayı Muâviye b. Ebû Süfyân'a satmıştır. Dârünnedve'ye kırk yaşından önce hiç kimse üye olamadığı halde Hakîm kabiliyeti sayesinde on beş veya yirmi yaşında üyeliğe kabul edilmiştir.

Hakîm b. Hizâm Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer aldı. Orduya katılmakta gönülsüz davrandığı için Ukbe b. Ebû Muayt, Ebû Cehil ve Nadr b. Hâris kendisini korkaklıkla suçladılar. Bunun üzerine harekete geçen Hakîm ordunun yiyecek ihtiyacını karşılayanlar arasında yer aldı. Ordu Bedir mevkiine ulaştığında savaşa girilmeden geri dönüşmesi fikrini ileri sürdü. Bu konuda Utbe b. Rebîa'yı ikna ettiyse de Ebû Cehil'e söz geçiremedi. Ancak fiilen savaşımadı ve mağlûp Kureyş ordusuyla birlikte Mekke'ye döndü. Kureyş ordusunun yenileceğini önceden sezdiğini söyleyen Hakîm bu savaştan sağ salım kurtulduğuna çok sevinir ve bundan dolayı yeminlerine, "Bedir günü beni ölümden kurtaran Allah'a andolsun ki" diye başladılar.

Hakîm Mekke'nin fethinde Hâlid, Hişâm ve Abdullah adlı oğulları ile birlikte müslüman oldu (8/630). İslâm ordusu Mekke yakınlarına gelince yanında Ebû Süfyân ve Büdeyl b. Verkâ olduğu halde ordu hakkında bilgi toplamak üzere şehirden çıkmıştı. Bu sırada İslâm ordusunun öncü birlikleri tarafından yakalanıp Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirildi ve İslâmiyet'i kabul etti. Hz. Peygamber Ebû Süfyân, Hakîm ve Büdeyl'i Mekke halkını İslâm'a davet etmek ve kendilerine karşı mukavemetten vazgeçirmek için şehre gönderdi; aynı zamanda onların evine girenlerin emniyette olacağını bildirdi. Daha sonra Huneyn ve Tâif gazvelerine katılan Hakîm'i Hz. Peygamber müellefe-i kulûb'dan sayarak kendisine Huneyn ganimetlerinden 100 deve verdi. Cömertliğiyle meşhur olan Hakîm b. Hizâm Câhiliye devrinde ticaretle meşgul oluyor ve Kureyş kabilesinin ticaret kervanlarına katılıyordu. Bu dönemde 100 köle âzat etmiş ve fakirlere 100 deve bağışlamıştı. Hakîm müslüman olduk-

tan sonra da hayır işlerine devam etmiştir. Onun bir hac mevsiminde 100 köle âzat ettiği ve kurbanlık olarak 100 deve kestirdiği rivayet edilir. Ticaretinin bereketli olması hususunda Resûl-i Ekrem'in hayır duasına mazhar olan Hakîm, Hz. Ömer'in divandan kendisine tahsis ettiği atıyyeyi kabul etmemiş, Cemel Vak'ası'nda öldürülen amcasının oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın borçlarının yarısını ödemeyi üzerine almıştır.

Hakîm b. Hizâm, Medine dışında toplanarak şehre baskın yapmak isteyen Mısırlılar'la görüşüp onları geri çevirmek için Hz. Osman tarafından görevlendirilen Ali b. Ebû Tâlib'in maiyetindeki otuz kişi arasında yer aldı. Hz. Osman'ın cenaze namazını kılan ve onu defnedenlerden biri de Hakîm'dir. Çok uzun yaşamış olan Hakîm (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 11; İbn Kuteybe, s. 311) yaklaşık 54'te (674) 115-120 yaşlarında Medine'de ölmüştür. Hz. Peygamber'den kırk hadis rivayet etmiş, bunlardan dördü *Şahîh-i Buhârî* ve *Şahîh-i Müslim*'de yer almıştır. Hakîm aynı zamanda meşhur bir nesep âlimidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsne'd, III, 402-404; Buhârî, "Zekât", 50, "Veşâyâ", 9, "Humus", 13, 19, "Megâzî", 48, "Rikâk", 11, "Büyü", 100, "Edeb", 16; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, III, 11; Müslim, "Zekât", 95, 96, "İmân", 194, 195, 196; İbn İshak, *es-Sire*, s. 142; İbnü'l-Kelbi, *Cemhere* (Abdüssettâr), I, 220, 231; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 34, 37, 61, 63, 66, 67; II, 815, 817, 826; III, 945; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 132, 247-248, 353-354, 617, 665; II, 400, 493; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 78; II, 135, 152; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 19-21; a.mlf., *el-Muhabber*, s. 176, 473; Ezrakî, *Ahbabu Mekke* (Melhas), I, 109, 112, 174; II, 109-110; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbâruhâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1381, I, 353-377; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukâşe), s. 154, 219, 311; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 99, 235, 292; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 251, 336, 370, 440-444; III, 50, 52, 55; IV, 359, 412-413; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb* (Abdülhamid), III, 355; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, Kahire 1923-35, IV, 21; VI, 94; XIII, 65; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), I, 362-363; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 87, 88, 102, 119, 123-124, 245, 270; III, 180, 362; IV, 44; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe* (Ben-nâ), II, 45-46; Zehebi, *el-İber*, I, 43; a.mlf., *A'lâ-mû'n-nübelâ*, III, 44-51; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 349-350; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 447-448; *Tecrid Tercemesi*, V, 145-146, 178-179, 186-188; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 298; F. Wüstenfeld, *Genealogische tabellen der Arabischen stämme und familien*, Osnabrück 1966; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), II, 897.

İBRAHİM SARIÇAM